

Záróbeszámoló

A kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában c. projektben Weisz Boglárka vezetésével Bácsatyai Dániel, Gál Judit, Kádas István, Péterfi Bence, Ribí András, Szócs Tibor, Skorka Renáta (lektor), Neumann Tibor (lektor), C. Tóth Norbert (lektor), Dreska Gábor (lektor) dolgozott együtt annak érdekében, hogy a pályázatban vállalt forráskiadványt elkészítsék. Az alapcél egy olyan latin és német nyelvű forrásokból válogató, történeti jegyzetekkel ellátott forráskiadvány elkészítése volt, mely az Árpád-kortól a Zsigmond korig veszi számba a kereskedelemre vonatkozó forrásokat. Törekedtünk arra, hogy a projekt kutatási terve minél szélesebb nyilvánosság elé eljusson, ezért azt először az MTA BTK Történettudományi Intézet magyar és angol nyelvű honlapján tettük közzé, majd a Történelmi Szemlében nyomtatott formában is napvilágot látott, ezúttal jegyzetelve jelentettük meg, a tanulmány függelékében a tervezett forráskiadványban szereplő oklevelek (latin és német nyelvű) mintapéldányaival. Továbbá 2019. május 30-án, a szegedi XI. Medievisztikai Konferencián *Skorka Renáta* A Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában című előadásában a programot mutatta be, s egy német nyelvű forrás ismertetésével a tervezett forráskiadványt és az abban rejlő vizsgálati lehetőségeket vázolta fel. 2019. január 22-én pedig *Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában* címmel műhelykonferenciát tartottunk, melynek célja az volt, hogy szemléltessük a források kiválasztásának szempontjait, a latin és német nyelvű források kiadásának elveit, a forráskiadvány jegyzetelési szempontrendszerét, az index összeállításának elveit, illetve az, hogy ezeket megvitassuk a szakmai közönséggel. A konferencián *C. Tóth Norbert*: Forráskiadás lehetőségei és gyakorlati haszna; *Weisz Boglárka*: Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában; *Péterfi Bence*: Gazdaságtörténet és hungarikakutatás, *Ribi Andás*: Latin nyelvű kereskedelmi források kiadása; *Skorka Renáta*: Német nyelvű kereskedelmi források kiadása címmel tartottak előadást. A konferenciára egy, latin és német nyelvű okleveleket tartalmazó mutatványpéldányt is készítettünk, amit előre megküldtünk a meghívókkal együtt, elsősorban azért, hogy lehetőség nyíljon a kiadási elvek megvitatására. A konferenciát követően lezárult a latin és német nyelvű oklevelek kiadási elveit tartalmazó jegyzék. Ugyanakkor ez a vita rámutatott arra is, hogy az eredeti elképzelésünk, mely szerint az okleveleket tematikai egységekben közöljük a forráskiadványban, nem nyert támogatást szakmai oldalról, így a hagyományos megoldás, azaz az okmányok időrendi sorrendben való közlése mellett döntöttünk.

A forráskiadvány megjelentetéséhez elengedhetetlen volt a levéltári kutatómunka annak érdekében, hogy eddig nem ismert iratokat tárjunk fel, illetve azért is, mert a források publikálásának mindig az eredeti példányon kell alapulnia, s ezeknek egy részéről vagy nincs elérhető digitális fényképmásolat, vagy ha van, akkor annak hátlapja, mely gyakran nélkülözhetetlen információval szolgál, vagy éppen a pecsét hiányzik (így apparátus nem készíthető). A projekt keretében elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában gyűjtöttünk anyagokat, a külföldi levéltárak közül pedig Szatmárnémetiben, Münchenben, Nürnbergben, Velencében, Zágrábban, Prágában és Chebben folytattak a munkatársak levéltári (és könyvtári) kutatásokat a projekt terhére. Igyekeztünk az interneten elérhető digitalizált levéltári anyagokat is átnézni, így például a kölni virtuális levéltárat (Das digital Historische Archiv Köln), a monasterium.net-en, az arhivamedieval.ro-n szereplő levéltári anyagokat, a bajor levéltárak adatbázisát (<https://www.gda.bayern.de/service/findmitteldatenbank/>) stb. (megjegyzendő, hogy több archívum esetében a digitalizáció nem terjed ki a teljes korpuszra). Az interneten található levéltári segédletek, illetve regesztagyűjtemények (több esetben ezeket külföldi könyvtárakból könyvtárközi kölcsönzéssel szereztük be) ugyanakkor, illetve korábbi

levéltári kutatások lehetőséget teremtettek arra, hogy ne felkeressünk levéltárakat (ami a pandémia időszakában lehetetlen is volt), hanem digitális másolatokat kérjünk. Így bukkantunk rá például a Baden-Württembergi Tartományi Levéltárban 7 olyan oklevélre, mely 1000 ökor magyar területről történő kihajtására vonatkozó adatokat őrzött meg; a Burgenlandi Tartományi Levéltárban több Kismartonra vonatkozó iratra; Máramaros Megyei Igazgatóság nagybányai levéltárában Asszonypataka és Zazárbánya 1347. évi oklevelének eredetijére stb. A feltárt források nem mindegyike kapott helyet a megjelentetett forráskiadványokban, vagy azért mert azok szorosan nem kapcsolódtak a kereskedelmi témához, vagy azért, mert azok megjelentetésére a korszakhatár miatt nem nyílt lehetőség (például a szatmári hospesek kiváltságlevelének 13. századi átírata, a boroszlói városkönyv magyar vonatkozású bejegyzései, Kismarton számos oklevele stb.). A megjelent forráskiadványokban arra törekedtünk, hogy a kiadott forrás éppen aktuális jelzetét adjuk meg, mely időnként eltér a <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/> adatbázisában olvasható jelzeteiktől (ez leginkább a szlovákiai levéltári anyagokat érintette, így például a Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára Pozsonyból Szepesváraljára került át). Az apparátus elkészítéséhez pedig igyekeztünk minden átíratot és másolatot felkutatni, mely munka során számos, eddig ismeretlen átírat, illetve másolat került felszínre.

A pályázatban két konferencia megtartását vállaltuk. Az elsőre 2019. január 22-én került sor az első projektévben (2018. dec. 1. – 2019. nov. 30.), ahogy azt fentebb már részletesen bemutattam. 2020. február 4-én rendeztük második konferenciánkat *Külföldi kereskedők Magyarországon* címmel, ahol a kutatások során felszínre került források segítségével tartottak előadást a projekt résztvevői: *Bácsatyai Dániel*: A széplelkű kamaraispán és a szerencselovagok. III. András olaszai; *Gál Judit – Kádas István*: Egy zágrábi kiváltsággyűjtemény a 15. század elejéről; *Péterfi Bence – Skorka Renáta*: A boroszlói középkori városkönyvek magyar vonatkozásai; *Weisz Boglárka*: I. Lajos és apai öröksége. A konferenciáról egy beszámoló is megjelent a BTK TTI honlapján (<https://tti.btk.mta.hu/kutatasok/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/hirek/3979-hungarika-kutatasok-eredmenyei>). A hosszabbítás időszakában (2020. dec. 1. – 2021. aug. 31.) 2021. március 30-án *Hol – mit. Levéltári kutatási lehetőségek – kereskedelemtörténeti iratok* címmel rendeztük meg harmadik konferenciánkat, a fennálló helyzet miatt online, ahol *Kádas István*: Az online elérhető fényképeken túl – Prága, Cheb, Krakkó; *Péterfi Bence*: A hungarikakataszter bővítési lehetőségei néhány, az osztrák–magyar határvidéken található városi levéltár példáján (Kismarton, Nagymarton, Bécsújhely); *Skorka Renáta*: Az úgynevezett Haymbach-féle cessione; *Weisz Boglárka*: Oklevélpárok a kereskedelemtörténetben címmel tartottak előadásokat. Ezekon felül a projekt tagjai tartottak olyan előadásokat, amelyek nem kötődnek szorosan a témához, de a forrásfeltárás során előkerült okleveleket, forrásokat hasznosították (ezek közül némely forrás ugyanakkor helyet is kapott a kiadványban, az előadás azonban nem a kereskedelemtörténetre koncentrált): a 2020. december 15-én Élet a városban c. online konferencián *Weisz Boglárka*: Bocabánya korai kiváltságai; a MECERN 2021. április 7. és április 9. közötti online konferenciáján *Péterfi Bence*: Subjects of the Czech or the Hungarian King?; *Skorka Renáta*: Mine – Networks, Cooperation, Rivalry; a Readingi Egyetem fiatal kutatóknak szervezett Medieval Government Finance: Innovation and Experimentation c. konferenciáján 2021. április 27-én *Kádas István*: Tax for Ransom: An Extraordinary Tax Administration in the Kingdom of Hungary, 1416.

Az első évben (2018. dec. 1. – 2019. nov. 30.) a projekthez kötődően 5 publikáció látott napvilágot (a pályázatban kettőt vállaltunk). A Történelmi Szemlében a projekt kutatási terve

jelent meg jegyzetelt formában (Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka: Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában. Történelmi Szemle. 61. (2019) 329–337.). Ezen felül két, a feltárt forrásokból kiinduló, kereskedelemhez kapcsolódó, problémacentrikus tanulmány született, melyek közül az egyik, jóllehet magyar nyelven, de külföldön, a kolozsvári Magyar Történelmi Intézet Évkönyvében látott napvilágot. Míg az egyik a külkereskedelem (Péterfi Bence: Széllel szemben. Boroszlói kísérletek. Buda lerakatjogának kikerülésére a 15–16. században. In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténelmi tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Budapest 2019. 385–406.), addig a másik a belkereskedelem témaköréhez köthető (Skorka Renáta–Weisz Boglárka: Pozsonyi boltos urak Budán. Erdélyi Évszázadok. IV. A kolozsvári Magyar Történelmi Intézet évkönyve. A levéltár rejtett kincsei. Források és értelmezések a gazdaságtörténet köréből, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2019. 5–25.) Ezenkívül egy népszerűsítő munka is megjelent, a Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport Havi Színes rovatában (Péterfi Bence – Skorka Renáta: Járt utat járatlanért, vert aranyat veretlenért). A második évben (2019. dec. 1. – 2020. nov. 30.) a forráskiadvány megjelentetését terveztük a pályázatban, a 2020 tavaszán kitörő járványhelyzet azonban megakasztotta a munkálatokat, a külföldi levéltári és könyvtári kutatásokat fel kellett függeszteni (ez a helyzet lényegében a projekt zárásáig nem is igen változott), ezt igyekeztünk pótolni könyvtárközi kölcsönzéssel, digitális másolatok kérésével. Mindez a külföldi kereskedelem-történethez kapcsolódó források tekintetében jelentett hátrányt, mind a forráskiadást, mind a történelmi jegyzetek készítését illetően. Így végül az a döntés született, hogy a projekt törvény által engedélyezett hosszabbításával él a projekt, a feltárt anyag pedig nem egy, hanem két kötetben jelenik meg, elsőként a belkereskedelemre vonatkozó, majd a külkereskedelemhez kötődő forrásokat adva ki. Ettől függetlenül két, egymással szorosan összefüggő ismeretterjesztő tanulmányt jelentettünk meg a projekt során feltárt forrásokból kiindulva a BTK TTI honlapján a Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Havi Színes című rovatában: *Weisz Boglárka: Marhapasszus és lóútlevel; Skorka Renáta: Az osztrákok már a spájzban vannak – élelmezési nehézségek a Zsigmond korban* címmel.

A beígért forráskiadvány első kötete (Források a Magyar Királyság kereskedelem-történetéhez I. Belkereskedelem (1192–1437). *Fontes ad rem mercatoriam regni Hungariae pertinentes I. De commerciis domesticis (1192–1437)*. Szerk. és a történelmi jegyzeteket készítette Weisz Boglárka. Az okleveleket kiadásra előkészítette: Bácsatyai Dániel, Kádas István, Péterfi Bence, Ribi András, Skorka Renáta, Szócs Tibor, Weisz Boglárka. Budapest 2020.), végül a hosszabbítás időszakában (2020. dec. 1. – 2021. aug. 31.), 2020 decemberében került nyomdába, és 2021. év elején jelent meg. 237 darab (latin és német nyelvű) oklevelet tartalmaz a kiadvány, melyhez apparátus és történelmi jegyzetek kapcsolódnak. A kiadványban egy magyar és angol nyelvű bevezető található, mely elsősorban a kiadási elveket foglalja magában, és egy személy- és földrajzinév, valamint tárgymutató zárja a kötetet. A források összegyűjtése során kiemelt szerep jutott a kereskedelmi színterek vizsgálatát és elemzését lehetővé tevő iratoknak. Ezen belül a vásárengedélyek, illetve a vásárokhöz kapcsolódó egyéb források reprezentatív közlése kettős célt szolgál: bemutatni egyrészt azt a folyamatot, hogyan alakult ki az Árpád-kortól kezdődően a 14. század második felétől általánossá váló vásárengedélyező oklevélformula, illetve hogy milyen egyéb kiváltságokkal bővítették ezeket az engedélyeket a későbbiekben, és milyen, ettől eltérő kiváltságleveleket lehet még számba venni. Ezzel párhuzamosan a forráskiadvány segítségével érzékelhetővé vált, megváltozott-e az Árpád-kori kezdetektől a *forum liberum* fogalma, illetve milyen vásártípusok alakultak ki a vizsgált

időszakban. A vásárokkal kapcsolatos egyéb források, mint a vásáráthelyezésekre, vásárrendezési vitákra, vásárok működésére, vásári kikiáltásokra vonatkozó okmányok ezen intézmény mindennapjaiba engednek bepillantást, ahogy a kereskedőkre, a kereskedelmi árukra, a nem kereskedelmi tevékenységre utaló néhány forrás is ezt a célt szolgálja. A lerakat tekintetében csak azok a források kaptak helyet az első kötetben, amelyek rendelkezései elsősorban a belkereskedőket szorították korlátok közé, és bár jóllehet ezek szinte mindegyike utal a külföldi kereskedőkre is, elhagyásuk, illetve a külkereskedelmet tárgyaló második kötetben való elhelyezésük azt a látszatot kelthette volna, mintha a lerakatjog a magyar kereskedőket nem érintette volna. A kereskedelemhez szorosan kapcsolódó vám- és harmincadszedésre utaló források alkotják a kiadvány második nagyobb csoportját. A kereskedők nemcsak tényleges kereskedelmi tevékenységük során voltak (vagy éppen nem voltak) kötelesek fizetni a vámokat, hanem a közlekedés alkalmával is. A vámokat időnként áthelyezhették, új révet, hidat vagy közlekedési vámot állíthattak fel, a vámbirtokosok a felmentéssel rendelkezőket is arra kényszeríthették, hogy vámot fizessenek, mindezek pedig vitákat, nemegyszer hosszú évtizedekig elhúzódó pereket eredményezhettek. Az uralkodók ugyan a 13. század végétől törekedtek arra, hogy a nem kereskedelmi tevékenységet folytatókat felmentsék a vámfizetés nem kis terhe alól, de ezt sok esetben ők maguk szegték meg egy-egy vámszedőhely esetében, vagy a vámbirtokosok nem akarták ezt elfogadni. A vámszedéshez szorosan kapcsolódó útkényszer, igaz és hamis utak kérdése a vizsgált korszakban folyamatosan előkerülő problémaként jelentkezett, mit tekintettek egyáltalán hamis útnak, és egy hamis út miként lehetett egyesek számára igaz út, míg mások számára annak használata büntetést vont maga után. Mindezekre számos forrás utal a kötetben.

A második kötet (Források a Magyar Királyság kereskedelem-történetéhez II. Külkereskedelem (1259–1437). *Fontes ad rem mercatoriam regni Hungariae pertinentes II. De commerciis externis (1259–1437)*). Szerk. és a történeti jegyzeteket készítette Weisz Boglárka. Az okleveleket kiadásra előkészítette: Bácsatyai Dániel, Kádas István, Péterfi Bence, Ribi András, Skorka Renáta, Szócs Tibor, Weisz Boglárka. Budapest 2021.) 2021 augusztusában jelent meg. Felépítésében az első kötetet követi és 191 (latin és német nyelvű) forrást tartalmaz. A források összegyűjtése során kiemelt szerep jutott a lerakatok vizsgálatát és elemzését lehetővé tevő iratoknak. A vizsgált korszakból származó lerakat-engedélyek javarészt kiadott források (az első kötet is tartalmaz ilyen oklevelet), így azok újraközlése nem indokolt. A Luxemburgi Zsigmond magyar király által 1402. január 22-én több városnak is kiadott lerakat-engedély (ezek egy része, kiadatlan, más részük hibás kiadásban jelent meg), és azok kibővítésére, illetve azok visszavonására vonatkozó oklevelek mindegyike helyet kapott azonban a kötetben. Mellettük olyan egyéb oklevelek publikálására került sor, melyek a korszakban a lerakatok működését, az ott folyó kereskedelmi tevékenység szabályozását tartalmazzák. A kiadott források egy másik jelentős része a külföldi kereskedőkre vonatkozó útkényszerhez kapcsolódik, ez sok esetben kiváltságot, vámkedvezményt is jelentett a számukra. A vizsgált időszak egyik legfontosabb forrása e témakörben I. Károly 1336. január 6-án kiadott, csökkentett vámtarifájú útra vonatkozó kiváltságlevele, amit I. Lajos, Mária, majd Zsigmond is különböző külföldi kereskedők számára megerősített, helyenként bizonyos megszorításokkal. A kötet összeállításakor arra törekedtünk, hogy a 1336. évi alapkiváltság mellett minden, akár ezidáig a kutatás számára ismeretlen megerősítést feltárjunk és közre adjunk, mivel a megerősítést kérők köre, a megerősítések időpontja, majd azok háttérbe szorulása és elmaradása a külkereskedelmi kapcsolatokról sok mindent elárulnak. Ezek mellett egyéb olyan kereskedelmi utakra vonatkozó oklevelek is helyet kaptak a kötetben, amelyeken a Magyar

Királyságban közlekedtek, esetleg a külföldi kereskedők ideérkezésük során használtak avagy a magyar kereskedők külföldön bejártak. Számos forrás az import- és exportárukat, illetve az azokra vonatkozó szabályozásokat (tilalmakat, kiviteli engedélyeket, vámtételeket stb.) mutatja meg, míg más esetekben a külföldi kereskedők állnak a források középpontjában, az általuk adott áruhitelek, adósságuk behajtása, kapcsolatuk egyes városokkal, magyarországi kereskedőkkel, avagy éppen a királlyal.

A kötetek összeállításakor fontos szempont volt, hogy azok a források, amelyek jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjteményében nem elérhetők, mindenképpen kerüljenek be a válogatásba, ha bármily csekély kereskedelemtörténeti vonatkozás fellelhető bennük. Hamis források, ha nem is jelentős számban, de szintén felbukkannak a kötetekben, ez utóbbi esetében a hamisítás feltárására, az oklevél elkészítésének forrására is külön utal a kiadás. A kötetekbe azonban nem csak ezidáig kiadatlan források kerültek be, hanem már kiadott források is megjelennek, mégpedig azért, mert a kereskedelemtörténeti folyamatok megértéséhez elengedhetetlenek. Mindkét kötet tartalmaz Pozsony város levéltárából származó olyan iratot, mely a királyhoz vagy a tárnokmesterhez szóló latin vagy német nyelvű datálatlan folyamodvány (vagy azok piszkozata), ezek több esetben egyszerre tartalmaznak bel- és külkereskedelemre vonatkozó információkat, az első kötetben a döntően belkereskedelemhez, a másodikban az elsősorban a külkereskedelemhez kapcsolódó források kaptak helyet egy hozzávetőleges datálás kíséretében. A második kötetben külföldi városkönyvi bejegyzések, valamint idegen országok uralkodóinak oklevelei is helyet kaptak, ez utóbbiak elsősorban a magyar kereskedők külföldi tevékenységéhez kötődő információkat őriztek meg.